

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71 June 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

LEYLÂ HANIM VE ŞEREF HANIM DİVANI'NDA ÂŞIK, SEVGİLİ VE RAKİP TASAVVURU CONCEPTS OF LOVER, BELOVED AND RIVAL IN THE DIVAN OF LEYLÂ HANIM AND THE DIVAN OF ŞEREF HANIM

Bülent KAYA*

Özet

Divan Şiiri geleneğinin, özellikle muhteva olarak değişmeye başladığı bir dönem olan 19. yüzyılda önceki yüzyıllara göre büyük Şairler yetiŐmemesine rağmen, geleneği devam ettirmeye çalışan Şairler de olmuştur. Bu dönemin Şair kadrosu içerisinde Mevlevi Şairler dikkat çeker. Bu çalışmada 19. yüzyılın kadın Şairlerinden Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın divanlarındaki Şiirler, âşık, sevgili ve rakip tiplerinin birbirlerine olan tavırları noktasında ele alınarak incelenmiŐtir. Çalışmada amaç, 19. yüzyıldaki toplumsal deĐiŐimlerin ve geliŐimlerin Leylâ Hanım ve Şeref Hanım gibi dönemin önemli iki kadın Őairinin Őiirlerindeki yansımalarını göstermek olmayıp, bu deĐiŐimlerin Şair algısı ve âşık-sevgili-rakip noktasındaki izdüşümlerini tespit etmektir. ÂŞık, sevgili ve rakibin alışılagediği üzere klişe bazı özellikleri her iki Şairin Şiirlerinde yer almakla birlikte, gelenekle farklılaşan ve orijinal kullanımları tespit etmek de çalışmanın amacını oluŐurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 19.Yüzyıl Klâsik Türk Şiiri, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Mevlevi Şairler.

Abstract

19th century was the period when the tradition of Divan poetry started to change, especially in terms of content. Despite the scarcity of great poets, compared with the previous centuries, there were the ones who endeavored to keep the tradition going. Mevlevi poets stood out among the poets of the period. This study analyzed the poems in the 19th century divans of Leylâ Hanım and Şeref Hanım in terms of the attitudes of lover, beloved and rival characters towards each other. The purpose of the study is not just to indicate the reflections of the 19th century social changes and progress in Leylâ Hanım's and Şeref Hanım's poems, the two woman poets of the period, but also to establish the projectons of these changes in relation to poet perception and lover-beloved-rival triangle. Some of the stereotype features of the triplet of lover, beloved and rival take part in the poems of both poets. In addition to this, the aim of the study was set to identify the original and varying usages with tradition.

Keywords: 19th Century Classical Turkish Poetry, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Mevlevi Poets.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.



Giriş

19. yüzyılın önemli kadın şairlerinden Leylâ Hanım (ö. 1847) İstanbullu'dur. Babası Kazaskerlerden Moralzâde Hamid Efendi, annesi ise Keçecizâde İzzet Molla'nın ablasıdır. Mevlevî etkisindeki şairin şiirlerinde Mevlânâ sevgisi açıkça görülmektedir. Şiirlerinde beşerî aşk ağırlıktadır. Zaman zaman şiirleri yanlış anlaşılmasına da neden olmuştur. Şarkı ve mersiyeleleri sevilerek okunmuştur. Dönemin bir başka kadın şairi olan Şeref Hanım ise (1809-1861) kültürlü bir aile çevresinde yetişmiştir. Leylâ Hanım gibi Şeref Hanım da Mevlevîliğe intisap ederek Mevlânâ ve diğer Mevlevî büyükleri hakkında şiirler yazmıştır. Vezne hakimiyeti, duygu ve hayâl inceliği vardır. Şiirlerinde yenilikten ziyade eskinin kusursuz bir tekrarı vardır (Kurnaz ve İsen, 1992, 213). Duygularını yalın bir tarzda ifade eden şair, edebî sanatlara fazla başvurmamıştır. Ön planda ola bir şair olmamakla birlikte, divan şiirinin son dönemde yetişen şairlerinden geri değildir (Ünver, 2003, 157).¹

Leylâ Hanım divan şiirinin zengin mazmun kültürüne ve teşbih zihniyetine hâkim bir şairdir. Klişeleşmiş teşbihleri kendine has söyleyişle dönüştürüp kullanmıştır. Divan şiirinin klişe kahramanlarından olan "rakip"e olan hitap tarzı ise onun yaratıcı şiir gücü ile toplumsal zihniyetteki değer yargılarını bağdaştıran zengin söyleyişlerle doludur (Tezcan, 2018, 416-417).

Leylâ Hanım, genel olarak her divan şairinde görüldüğü üzere sadık bir âşıktır. Sevgilisine şiirlerinde birçok şekilde hitap eden şair, bir kadın şair olarak erkek gibi şiirlerinde sevgiliye hitap etmiştir. Bunun nedeni de divan şiirindeki kalıplaşmış, geleneksel formdur. Kadın erkek ayırt etmeksizin çoğu divan şairi şiirlerinde benzer bir üslup kullanmıştır. Beşerî aşk divanda daha fazla yer tutar (Abbasoğulları, 2014, 163-164).

Leylâ Hanım Divanı'nda âşık ve maşûka nazaran, rakibe daha çok yer verilmiştir. Rakibi ifade etmek üzere Leylâ Hanım Divanı'nda, "ağyâr", "adâ", "bigâne" kelimeleri kullanılmıştır. Rakiple ilgili kâfir, har-meniş, şûm, zâlim, nâ-kes, rüsvây, gaddâr, münâfık, seg (kelb), bed-çihre, mekkâr, hâr, siyeh-rû" gibi olumsuz özelliklerden söz edilmiştir. "Rakip" redifli gazelde rakibe dair düşünceler dile getirilmiştir (Arslan, 2003, 47).² Ağyâr kelimesi rakip yerine divanda daha çok kullanılmıştır (Batislam, 2013: 27).³

Dönemin bir başka kadın şairi Şeref Hanım'a ait aşağıdaki beyit divan şiirindeki aşk anlayışını özetleyen bir yapıdadır. Âşık sevgiliye meyilli iken sevgili rakibe (ağyâr) meyleder. Şair ikinci mısradaki durumu bülbül, gül ve diken (hâr) metaforuyla anlatmıştır. Bülbül güle kavuşmak isterken gülün etrafını dikenler sarmıştır. Diken burada rakibi sembolize eder:

Dil-i şûrîde hayfâ yâre yâr ağyâra mâ'ildir

Bilinmez hikmeti bülbül güle gül hâra mâ'ildir

Şeref Hanım G.34/1 (Arslan, 2018, 230).

Leylâ Hanım Divanı'nda sevgilinin fiziksel özelliklerine, karakteristik özelliklerine oranla da fazla değinilmiştir. Sevgilinin gözleri, bakışlarının öldürücülüğü, dudakları ve saçlarına değinen beyitler göze carpar (Çulhaoğlu, 2009, 130).

Leylâ Hanım divanındaki gazellerin çoğunda sevgili, erişilmez ya da erişilmek istenen fakat erişilmesi güç olan bir konumda anlatılır. Divan şiirinde sevgilinin idealize edilmesi ve gelenek içerisindeki yeri, aynı şekilde şairin şiirlerine de yansımıştır. Fakat bazı gazel beyitlerinde bu durumun aksine sevgili, âşık, rakip üçlüsü arasında değişik tavırlar da görülür.

Örneğin aşağıdaki beyitte sevgili, âşık için kavuşulmuş olandır. Rakibin âşıkla sevgilinin vuslatına olumsuz bir müdahalesi yoktur. Rakip sevgilinin âşıkla olan aşkını duyunca kıskançlığından cehenneme doğru yıkılıp gitmiştir. Divan şiiri geleneğindeki konuyla ilgili klişe söyleyişler ve gelenek içerisindeki yaklaşımlar dikkate alındığında bu, orijinal bir söyleyiştir:

Bana yâr oldığını dilberin işitdi rakîb

Reşk ile düzaha toğrı yıkılıp gitdi rakîb

Leylâ Hanım G. 14/1 (Arslan, 2018, 143).

¹ Şeref Hanım bir beytinde Leylâ Hanım'ı şairliği yönüyle övmektedir:

Hâh u nâ-hâh Şerefiñ kadrini bilsin yârân

'Âleme bir dahi Leylâ ile Fitnat gelmez Şeref Hanım G. 65/7 (Arslan, 2018, 247).

Ayrıca Şeref Hanım Divanı'nda Leylâ Hanım'ın vefatına düşülmüş bir de tarih kıtası bulunmaktadır: Tar. 90 (Arslan, 2018, 105).

² "Rakîb" redifli gazel için bkz. : Leylâ Hanım G. 14 (Arslan, 2018, 143).

³ "Ağyâr" divanda 72 defa geçerken, "rakîb" 42 defa geçmektedir.



Aynı gazele ait aşağıdaki iki beyitte ise, kavuşan âşık ve sevgili motifi görülür. Ancak burada rakibin olumsuz özellikleri ve müdahalesi vardır:

*Bir gün o mâh ile zevk eyler iken mahfice
Gûş idüp kâfir o dem bezmimize bitdi rakîb*

*Hâb-ı râhatda idim yâr eşiginde Leylâ
Yüzüm üstine beni reşk iderek itdi rakîb*

Leylâ Hanım G. 14/5-6 (Arslan, 2018, 143).

Gazelin bütününe sevgili, âşık ve rakibin ele alınışı perspektifinden bakıldığında, ilginç bir görünüm ortaya çıkar. Sevgili, gazelin bütününe değişik karakter özellikleri sergiler: Âşığa yüz veren, ona sevgisini gösteren sevgili, rakibi kapısından kovan sevgili vb. Sevgili gazelin bütününe âşığa olan yaklaşımı açısından olumlu anlatılmıştır. Rakip ise bütün beyitlerde olumsuz özellikleriyle ön plandadır. Âşık kimi zaman sevgiliye kavuşmaya çalışan, kimi zaman da ona kavuşan bir tip olarak verilmiştir:

*Baňa yâr oldığımı dilberin işitdi rakîb
Reşk ile dûzaha togrı yıkılup gitdi rakîb*

*Ruh-ı dildâra nigâh eylemiş oldum eyvâh
Safâ-yı hâtırımı neyleyeyim incitdi rakîb*

*Nice biñ dek ile redd olmuş iken bâbından
Görüp o şâhı yine hâlini 'arz itdi rakîb*

*Bu gice vaslını ibrâm iderek dildârın
Yine ünsiyet idüp va'dini perkitdi rakîb*

*Bir gün o mâh ile zevk eyler iken mahfice
Gûş idüp kâfir o dem bezmimize bitdi rakîb*

*Hâb-ı râhatda idim yâr eşiginde Leylâ
Yüzüm üstine beni reşk iderek itdi rakîb*

Leylâ Hanım G.14 (Arslan, 2018, 143).

Leylâ Hanım Divanı'nda rakibe sadece gazellerde değil, şarkılarda ve diğer şiirlerinde de yer verilmiştir (Batislam, 2013, 26). Aşağıdaki şarkıda şair, sevgilinin rakibe olan ilgisinden şikâyet ederek, bu ilgiden dolayı sevgilinin bir gün pişman olacağını dile getirmiştir:

*Bed-çihre rakîbi 'aceb âdem mi sanursun
Bir gün olur andan dahi ey şûh usanursun
İtdüklerine nâdim olursun utanursun
Zâlim beni söyletme derûnumda neler var*

Leylâ Hanım Şar. 16/3 (Arslan, 2018, 225).

Şeref Hanım Divanı'nda ise sevgili herhangi bir benzetme olmaksızın doğrudan anlatılmıştır. Sevgili kimseye boyun eğmemesi, salınarak naz ile yürümesi, gül gibi güldüğünde yüzünün güzelleşmesi, yüreğinin sert olması gibi özelliklerle verilmiştir. Âşığa acımayan, onu daima inleyen, öldürmeyi lütuf sayan, âşığını eşiginde sürer (Turunçel, 2007, 40).

Genel olarak bakıldığında Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında âşık; çaresiz, hasta, ayrılık acısı çeken, kanlar ağlayan, mutsuz, gönlü hasta, sevgiliden utanan, inleyen, eziyet çeken, arzusuna ulaşamayan, sevgilinin gazabına uğrayan, aşk yükünü çekemeyen, sevgilisine sadık olan, rakibin korkusuyla yaşayan, korkusuz, göğsü çelikten gibi özellik ve sıfatlara verilmiştir.



Çalışmada, âşık, sevgili (maşuk) ve rakip tipi çeşitli çalışmalarda detaylı olarak ele alındığı ve bunların divan şiirindeki kullanım çerçeveleri ve özellikleri ayrıntılı olarak çizildiği için, bunlarla ilgili detaylara girilmemiş, zaman zaman bü tür çalışmalara atıf yapılmıştır. Konu gerektirdiği ölçüde gelenekdeki tiplerin klişe özelliklerine de göndermelerde bulunulmuştur. Sevgili, âşık ve rakip tipinin genel özelliklerinden hareketle, bu tiplerin Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarındaki yansımaları, gelenekle ortaklaşan ve farklılaşan yönleriyle ortaya konulmuştur. Bu, daha çok bu üçlünün birbirlerine tavrı açısından belirlenmiştir.

Divan edebiyatı geleneğinin sosyal değişmelere ve gelişmelere paralel olarak özellikle muhteva açısından da değişmeye başladığı bir dönem olan 19.yüzyılda âşık, sevgili ve rakip tipinin kullanımı noktasındaki değişimleri tespit etmek önemlidir. Divan şiirindeki bu muhteva değişimini, sadece Batı medeniyeti etkisinde gelişen ıslahat hareketlerinin bir sonucu olduğunu düşünmek tek başına yeterli değildir. Osmanlı aydın ve sanatkarları bir taraftan Batı medeniyeti ve onun kurumlarıyla temas kurarlarken bir yandan da Doğu kültürü ile olan etkileşimlerini sürdürmüşlerdir (Babacan, 2010, 59).

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Divanı'ndaki şiirler, özellikle gazeller, âşık-rakip-sevgili üçlüsü etrafında, bu üçlünün birbirlerine olan tavırları ve yaklaşımları özelinde incelenmiştir⁴. Divan şiiri geleneği içerisinde âşığın sevgiliye, sevgilinin âşığa, âşığın rakibe, rakibin âşığa, sevgilinin rakibe ve rakibin de sevgiliye karşı klişeleşmiş davranış kalıpları ve yaklaşımları vardır. Çalışmada bu tavırlar ve yaklaşımlar tasnif edilerek Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Divanı özelinde ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir. Konu başlıklarıyla ilgili her iki şairde de tematik olarak örneğe rastlanması hâlinde her iki şairden de örnek verilmiştir. Bazı konu başlıklarında Leylâ Hanım Divanı'nda örneğine rastlanmadığı için yalnızca Şeref Hanım'dan, bazılarında da tam tersi bir durum olduğu için yalnızca Leylâ Hanım'dan örnekler verilmiştir. Her iki şair arasında bir kıyaslama yoluna gidilmemiş, veriler sentez olarak sunulmuştur. Zaman zaman divan şiiri geleneğinin önemli temsilcilerinden âşık, rakip ve sevgili tiplerinin birbirlerine tavırları noktasında gelenekdeki değişim ve gelişimi göstermek amacıyla örnekler verilmiştir. Çalışma, Leylâ Hanım, Şeref Hanım ve diğer şairler arasında karşılaştırma amacı taşımamakla birlikte, konunun bütün yönleriyle ortaya konulması amacıyla bu yöntem izlenmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren şiirlerde orijinal benzetmelere yer verilmeye başlanmış, gelenek dışı söyleyişler artmış, âşık ve maşuk arasındaki geleneksel ilişkide değişimler yaşanmıştır. Şairler artık, mavi gözlü, sarışın güzellerle, kâfir dilberlerine olan temayüllerini ifade etmeye başlamışlar, sevgilinin türlü eziyet ve cefalarına katlanan âşıkların yerini, cefâ eden sevgili istemeyen âşıklar almıştır (Horata, 2009, 56). Çalışmada, gelenekdeki muhteva değişimleri detaylı olarak tespit ve tasnif edilmekten ziyade -ki bu başka bir çalışmanın konusudur- Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarına yansıyan âşık-maşuk ve rakip tipinin birbirlerine olan tavırlarındaki değişiklikler gösterilmeye çalışılmıştır. Bunlar başlıklar hâlinde tasnifle verilmiştir.

Verilen örneklerin ve yapılan değerlendirmelerin Leylâ Hanım ve Şeref Hanım özelinde olsa bile divan şairlerinin âşık, sevgili ve maşuk tiplerini veri biçimlerinin tespiti açısından önemlidir.

1. Âşığın Sevgiliye Tavırları

Divan şiirinde âşığın sevgili karşısındaki kaderi hep ayrılık ve ayrılık acısı çekmektir. Bundan kurtulması zordur. Âşık her ne kadar sevgiliye kavuşmak istese de, onun hasretinden çektiği acılar bitmeyecek, sevgiliye kavuşamayacaktır. İstisnai olarak sevgiliye kavuşma imkânı bulsa bile bu durumun heyecanıyla sevgiliye geçirebileceği zamanı iyi değerlendirmez. Âşığın hâli trajiktir. Bir yandan sevgilinin hasretine dayanamamakta, bir yandan da bu hasreti bitirmeyi başaramamaktadır (Çeltik, 2010, 136).

Leylâ Hanım Divanı'nda çeşitli biçimlerde sevgiliye hitap edilirken, içinde bulunan ruh hâline göre bu hitaplar değişmektedir. Şairin olumlu olarak nitelenen hitaplarının yanında, sevgiliye siteminden ötürü kullandığı olumsuz hitapları da vardır. Her türlü siteme rağmen, şairin olumsuz hitaplarında bile sevgiliye muhabbeti bakidir (Abbasoğulları, 2014, 151).

1.1. Âşığın Sevgiliye Sitemi/Bedduası

Sevgili divan şiiri geleneğindeki anlayışa göre, âşığa eziyet eder, ondan ihsanlarını esirger. Rakiplere kendisini sunarken, onun hasretiyle inleyen âşıkları bundan mahrum bırakır. Sevgilin âşığa verdiği sadece elemidir. Beyitte âşık bu durumu bir sitem olarak anlatmıştır:

⁴ Bu üçlünün birbirlerine olan tavırları aynı zamanda bu üçlünün gelenekdeki klişe özellikleriyle beraber gelenek dışı özelliklerini de içermektedir.



*Ağyâra sunup leblerini 'âşık-ı zâra
Gösterdiğin âlâm u küdüretdir efendim*

Leylâ Hanım G.80/3 (Arslan, 2018, 184).

Aşağıdaki beyitte ise, âşık sevgiliye sitemi aşan bir bedduada bulunmakta, sevgilinin kendisi gibi bir zalime denk gelmesini istemektedir⁵:

*Bana itdiklerin bir bir bulursun
Olup kendin gibi bir zâlîme düşün*

Leylâ Hanım G. 46/3 (Arslan, 2018, 163).

Leylâ Hanım'ın sevgiliye hitap ederken kullandığı hitaplardan biri de "Müslüman" hitabıdır. Aşağıdaki beyitte Müslüman kelimesi küfr-iman tezaadı içerisinde değerlendirilmekle birlikte merhamet, doğruluk gibi hâller Müslümanla bağdaştırılmaktadır. Şair, beyitte sevgilisine "ey Müslüman" diye hitap ederken aslında kafirlerin bile hâlini görüp ona acıdığını söyleyerek nükte yapmıştır (Abbasoğulları, 2014: 164):

*Bir rütbe cânâ hâlimi itdin yamân amân
Kâfirler ağladı görüp ey müslimân amân*

Leylâ Hanım G.89/1 (Arslan, 2018, 189).

Âşık, sevgiliden (keman kaşlı) kendisine merhamet etmesini isterken, aşkın çilesini çekecek takati kalmadığını anlatır:

*Rahm it 'uşşâkıña ey kaşı kemânım bir kez
Çille-i 'aşkıñı hiç çekmege yok tâkatımız*

Leylâ Hanım G.42/3 (Arslan, 2018, 161).

Aşağıdaki şarkı örneğinde ise âşığın sevgiliye karşı tahammülünün kalmadığı ve sabrının tükendiği görülür. "Küsdüm sana" hitabı da bir nevi âşığın sevgiliye olan siteminin seviyesini gösterir:

*Ey kemân-ebriûları kavı-i belâ küsdüm saña
Gamzesi tîr-i kazâ çeşmi elâ küsdüm saña
Ben karışmam hem-dem ol her gördüğünle ba'd-ez-în
Eyleme gayri baña cev ü cefâ küsdüm saña*

Leylâ Hanım Şar. 21/1 (Arslan, 2018, 228).

1.2. Vefâlı Âşık/Ümitli Âşık

Âşık sevgiliye olan aşk sürecinde ona kavuşmaktan ziyade acı çekmek suretiyle olgunlaşır. Âşıқта sevgiliye karşı tam bir sadakat ve teslimiyet vardır. Kayıtsız ve şartsız bir bağlılıkla sevgilinin kapısında bekler (Gönel, 2010, 210).⁶

Aşağıdaki beyitlerde sevgili tarafından reddedilmesine, eziyet çekmesine rağmen vefâlı ve sevgilisinden vazgeçmeyen bir âşık portresi çizilmiştir.⁷ Çizilen bu portre divan şiiri geleneğindeki portreye uyumludur:

*Çâre yokdur redd idersen de yine sevdim seni
Başıma dünyâyı zindân eylesen itmem ferâğ*

Leylâ Hanım G.56/2 (Arslan, 2018, 170).

*Bir ben gibi tâ haşre kadar 'âşık-ı sâdik
Sultânıma ben söylemem ammâ bulunur mı*

Leylâ Hanım G.115/3 (Arslan, 2018, 205).

Âşık bir gün sevgiliye kavuşacağı ümidiyle bekler. Âşık için sevgilinin yüzü cennette tercih edilir:

⁵ Âşığın sevgiliye sitemi veya bedduasını içeren diğer bazı örnekler için bkz.: Şar. 16, Şar. 21.

⁶ Örnek olarak, 16. yüzyıl şairi Fuzulî'nin şu beyitlerinde sevgiliye sadakatle bağlı, sadık âşık profilinin özellikleri verilmiştir: Fuzulî G. 55/6, G. 68/2, G. 152/5 (Parlatır, 2014). Divan şiirinde sadık âşık profilinin özelliklerini birçok şairde görmek mümkündür.

⁷ Leylâ Hanım Divanı'ndaki 56. gazelin her beytinde âşığın türlü eziyetler eden sevgili ve bu eziyetlere, cefalara rağmen, aşkından feragat etmeyen bir âşık profili görülür.



*Sensiz ârâm itdiğim 'âlemde vasl ümmîdidir
Olmasa dîdâr zevk-i cennet-i a'lâ nedir*

Leylâ Hanım G.27/3 (Arslan, 2018, 205)

Aşk imtihanında maşuğa kavuşmanın en basit yolu can vermektir. Âşık, bunu bilir ve maşuğu uğrunda can vermekten asla çekinmez:

*Cânu cânânına eyler kurbân
Her kim eyler ise râğbet-i aşk*

Leylâ Hanım G. 60/6 (Arslan, 2018, 172).

1.3. Sevgiliden Ümit Kesen Âşık/Sevgiliye Kavuşmak İstemeyen Âşık

Divan şiirinde âşık kendisini, bütün sıkıntı ve şikâyetlerine rağmen, aşkın terbiye edici tesirinden zevk duyan bir seviyeye erişmiş göstermek ister (Akün, 1994, 415-416).⁸ Bazı durumlarda âşık sevgiliden yüz çevirir. Bunun gayret (kıskançlık), sevgilinin zulüm ve sitemi, sevgilinin edepsizliği, kavuşmanın zorluğu gibi sebepleri vardır (Babacan, 2010, 449).⁹

XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî (ö.1600), Mihrî Hatun (ö. 1514-1515) gibi şairlerin şiirlerinde sevgiliden yüz çevirme konusuna rastlanır (Babacan, 2010, 450). Bu tür konular XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl şiirinde yaygınlık kazanmıştır. XVI. yüzyıl şairi Bâkî'den alınan aşağıdaki örnekte sevgiliden yüz çeviren bir âşık portresi çizilmiştir:

*Mugaylân-ı belâ tutmuş tarîk-i Ka'be-i vasluñ
Efendi ben o râh-ı pür-has u hâşâkden geçdüm*

Bâkî G. 316/5 (Küçük, 1994, 317).

Aşağıdaki beyitte ise klişeleşmiş aşk anlayışından farklı olarak yine sevgiliden ümit kesen bir âşık portresi vardır. Âşık, sevgiliye kavuşmaktan ümidini yitirmiştir. Sevgili zalim olsa da olmasa da âşığın artık böyle bir derdi yoktur. Sevgilinin eziyetlerine, vefasızlıklarına tahammül edip, sevgisinden asla vazgeçmeyen âşık portresinin zıddına, beyitte sevgili için mücadeleden vazgeçen bir âşık profili çizilmiştir:

*Vuslat-ı yâri bugünden sonra ümmîd eylemem
Zulmin eفزün eyleyüp gaddâr olsun olmasun*

Leylâ Hanım G.95/5 (Arslan, 2018, 192).

Âşık, uzun tecrübelerden sonra sevgiliye kavuşmayı temenni etmenin boş bir uğraş olduğunu anlamıştır. Bu andan sonra âşık mutlu olamayacaktır:

*Vasl-ı yâri nâfile itmeme temennî anladım
Günde bin 'îd olsa gönlüm şâd-mân olmaz imiş*

Şeref Hanım G.74/4 (Arslan, 2018, 203).

2. Âşığın Rakibe Tavırları

Edebiyatta rakip, âşığın gözüyle değerlendirilir. Rakip, kötü, çirkin, zararlı gibi olumsuz sıfatlarla anılır. Âşık rakibin bu taraflarını bildiği için, sevgiliyi sık sık uyarır. Fakat sevgili bu uyarılara kulak asmayarak rakibe iyi davranır. Âşık, bu durum karşısından feryat eder, yanar yakılır ve bazen de rakibe hakaret eder (Çetin, 2009, 17).

Sevgilinin vefasızlığına karşılık âşık, rakibe ve ağıyara lanet edip suçu onlarda arar. Çoğu şairin şiirlerinde idealize edilen rakip, hayal ürünü bir tiptir. Padişah şairlerin şiirlerinde de rakipten dert yanma söz konusudur (Yıldız, 2006, 123). Divan şiirinde rakiple ilgili kullanılan kötü imajlar, çoğunlukla geçmişte

⁸ Aşkın terbiye edici özelliğine ve âşığın divan şiirindeki bu durum karşısındaki klişe tavrına örnek bir beyit için bkz.: Necâti Beg G. 219/3 (Tarlın, 1992, 249).

⁹ Âşığın sevgiliden yüz çevirmesi ve klişe aşk anlayışının değişmesi İran Edebiyatı'nda "vâsûht tarzı" olarak bilinir. Konuyla ilgili yapılmış ve Türk edebiyatını da bu bağlamda ele alan örnek bir çalışma için bkz.: İsrâfil Babacan (2010). "Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Vâsûht" Tarzı Aşkın İzleri. Türklük Bilimi Araştırmaları. sayı 28, ss. 57-68.



yaşamış kötülükleri veya kötü yönleriyle meşhur olmuş şahsiyere gönderme ve benzetme yoluyla verilir (Kardaş, 2019, 1259).

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında rakiple ilgili daha çok agyâr kelimesi kullanılmıştır. Şeref Hanım Divanı'ndaki "agyâr" redifli 30. gazel âşığın rakibe yaklaşımını ve ona olan algısını yansıtmaya bakımından önemlidir. Rakibin âşığa eziyetleri âşığı bir gün öldürecektir. Rakibin merhameti yoktur. Sevgili âşığın vefasız, rakibe vefalıdır bu yüzden âşık, sevgiliye sitem eder. Rakip, âşığın gönlünü incitir.

2.1. Rakipten Uzak Duran Âşık

Âşık, rakipten uzak durur, onun olduğu mekânlara sevgili olsa bile girmek istemez. Rakiple muhatap olmaktan imtina eder. Leylâ Hanım Divanı'ndaki 77. gazelde rakibi görmek istemeyen, onunla muhatap olmaktan çekinen, onun yanında maskara olmak istemeyen bir âşık portresi çizilir. Âşığın rakiple karşılaşması ya da onu muhatap alması âşığın gönlünü inciteceği ve âşıklığın kıymetini azaltacağı içindir ki âşık bu durumla karşılaşmak istemez. Bahsi geçen gazelden alınan aşağıdaki örnek beyitlerde bu durum açık olarak âşığın dilinden ifade edilmiştir:¹⁰

*Semt-i ağıyâra seniñçün gidemem sultânım
Kendimi mashara-i nâs idemem sultânım*

Leylâ Hanım G.77/1 (Arslan, 2018, 182).

*Dil-i dîvânecigim sende emânet tursun
Kölnedir örseleyüp incidemem sultânım*

Leylâ Hanım G.77/3 (Arslan, 2018, 182).

Başka bir beyitte de sevgili için rakiple muhatap olunamayacağı ifade edilmiştir:

*Leylâ idemem yâr için ağıyâra müdârâ
Ben uğraşamam togrısı bu çarh-ı felekle*

Leylâ Hanım G.97/5 (Arslan, 2018, 194).

Aşağıdaki beyitte de rakibin sürekli yelkovan gibi sevgilinin arkasında gezmesi dolayısıyla kendini emniyette hissetmeyen bir âşık portresiyle karşılaşılır. Âşık, rakibin varlığından tedirgin ve temkinlidir:

*Yelkovan gibi gezer dildârın ardınca rakîb
Togrısı işte bu sâ'at kalmadı emniyyetim*

Leylâ Hanım G. 86/6 (Arslan, 2018, 187).

Şeref Hanım'a ait aşağıdaki beyitte ise şair, rakibi yalnız kendisinin değil, gönlünün de istemediğini tecrid sanatı vasıtasıyla anlatmıştır. Bu anlatımla şair, rakibe olan olumsuzluğunu ve onu istemediğini pekiştirmek istemiştir:

*Rakîbi istemeyen ben miyim hemân yalnız
Berâber itmede bu müdde'âyı gönlüm de*

Şeref Hanım G. 321/2 (Arslan, 2018, 321).

2.2. Rakiple Mücadele Eden Âşık

Âşık yeri geldiğinde sevgilisi ve aşkı için mücadele etmeye hazırdır. Aşk yolundaki engelleri kaldırmak ister. Yukarıdaki beyitlerde gördüğümüz aşkı, sevgisi uğruna dahi olsa rakipten uzak durmayı yeğleyen âşık portresinin aksine, aşağıdaki beyitte sevgilisi için rakiple mücadele etmeye hazır, hatta bu mücadeleyi kutsal bir gaza gibi algılayan bir âşık portresiyle karşılaşılır:¹¹

Gidelim semt-i rakîbe ki gazâ niyyetine

¹⁰ Âşığın rakipten uzak durması, korkması ve çekinmesiyle ilgili divan şiirinin farklı döneminden örnek bir beyit için bkz.: Nedim G. 79/2.

¹¹ Divan şiirinde âşığın rakiple olan mücadelesine örnek oluşturacak bazı beyitler şunlardır: Mesîhi G. 166/4, Hayâlî G.86/2, Leylâ Hanım Tah. 13/5, Leylâ Hanım G. 6/3, Nef'î G. 69/2, Şeyh Gâlip G. 129/10.



Kâfiriñ başına bârî iki enser kakalım

Leylâ Hanım G.85/3 (Arslan, 2018, 187).

Rakibin âşığa verdiği gözdağlarının âşık üzerinde bir tesiri olmaz. Âşık sevgili uğruna o kadar bela çekmiştir ki rakiple mücadele etmeye hazırdır:

*Eser eyler mi gözdağı rakibin 'âşık-ı zâra
Senin 'aşkımla gönlüm arta kaldı çok belâlardan*

Leylâ Hanım G. 90/4 (Arslan, 2018, 190).

Âşık rakibin sevgiliyle zevk etmesinin hüner olmadığını, eğer rakibin cesareti varsa kendisiyle imtihan olması gerektiğini ifade etmiştir. Beyitte rakiple mücadele etmeye cesareti olan bir âşık tipi vardır:

*Yâr ile zevk itmeği sanma rakîbâ ma'rifet
İmtihân ol gel benimle var ise cânıñ seniñ*

Şeref Hanım G.92/3 (Arslan, 2018, 262).

Âşığın ateşli ahları rakiplerin cemiyetini talan etmiştir:

*Gelür mi yâda cânâ tîg-i âh-ı âteşinimle
Benim cem'iyet-i agyârı talan itdigim demler*

Şeref Hanım G. 42/4 (Arslan, 2018, 234).

2.3. Rakibe Tahammül Eden Âşık

Rakibin olumlu yönlerinden biri, âşıkla sevgili arasındaki aşk ilişkisine sağladığı katkıdır. Çünkü yalnızca âşıkla sevgili arasında olan ve rekabete katkı sağlamayan aşk gerçek aşk değildir. Rakip, âşığın aşka dair gayretini ve çabasını artırır. Bu şekilde âşık aşka olgunlaşır. Bütün bunlara rağmen âşık rakipten kurtulmak ister (Yıldırım, 2009, 387). Âşığın maşuku tam anlamıyla kavraması ve kemalin gerçekleşmesi için rakip lazımdır (Nazik, 2016, 244).

Aşağıdaki beyitte "Gülü seven dikenine katlanır" atasözüne de telmihen âşık, sevgilinin huzurunda kavga etmek itemez. Eğer güle benzeyen sevgiliyi seviyorsa ve ona sadıksa dikene benzeyen rakiplere katlanacaktır. Aşağıdaki beyit âşığın gayretini ve çabasını ifade eder:

*Huzûr-ı yârda gavgâ-yı agyâr eylemek olmaz
Güle karşı hezâra şekve-i hâr eylemek olmaz*

Şeref Hanım G.68/1 (Arslan, 2018, 248).

Âşık, sevgilinin rakiplerinin kendisini incitmesine eğer razıysa, sevgilinin aşkı için bu duruma katlanacaktır:

*Râzî iseñ âzârına agyârına yârîñ
Ey 'âşık-ı şeydâ ne bu gavgâ-yı mahabbet*

Şeref Hanım G. 23/4 (Arslan, 2018, 222).

Sevgilinin hatırı için âşık rakibe (ağyâra) katlanır fakat âşık bu durumdan memnun değildir. Bu durum, âşığın gece sabahlara kadar inlemesine, kendi canının kendisine yük olmasına, ve çaresiz bir derde düşmesine sebep olmuştur:

*Hâtır-ı yâr için ağyâra bugün yâr oldum
Dil ü cânandan dahi bu derd ile bîzâr oldum
Hem-çü bülbül giceler tâ-be-seher zâr oldum
Çıkası cânım ile cânıma da bâr oldum
Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum*

Leylâ Hanım (Arslan, 2018, 42).

2.4. Rakibin Gitmesine Sevine Âşık



Rakipler sebebiyle âşığın sevgilinin yanında itibarı yoktur. Sevgilinin gözünden düşmek ve onu büsbütün kaybetmek âşığın duygularını kemiren azap ve korkulardandır (Akün, 1994, 415). Bu düşünceden hareketle aşağıdaki beyitte rakibin cehenneme gitmesine sevinen, rakibi bela olarak gördüğü için bu durumdan mutlu olan bir âşık portresi görülür:

*Bir gidiş gitdi ki dûzahda karâr itdi rakîb
Gitdi başımdan belâ hazz eyledim ammâ ne haz*

Leyla Hanım G. 52/4 (Arslan, 2018, 167).

2.5. Rakibe Öğüt Veren Âşık

Sevgiliye kavuşamayan onun aşkına vâsıl olamayan âşık, zaman zaman rakibe de öğütler verir. Vefasız ve hercai sevgili aslında hem âşığa hem de rakibe karşı kayıtsızdır. Genel sevgili tipi böyle olmamakla birlikte, aşağıdaki beyitte sevgilinin hem âşığa hem de rakibe karşı vefasız olduğunu şair, rakibe öğüt vererek anlatmıştır:

*Yâre aldanma rakîbâ ne seniñdir ne benim
Öyle hercâyî dilârâ ne seniñdir ne benim*

Şeref Hanım G. 123/1 (Arslan, 2018, 280).

2.6. Rakiple Sevgiliyi Kıyaslayan Âşık

Leylâ Hanım'a ait aşağıdaki beyitte, âşık, rakiple sevgiliyi kıyaslayarak rakibin sevgili kadar kendisine eziyet etmediğini söyler:

*Bende ol derd ü belâ var ki baña yetmiş iken
Baña itdigini ol kâfiriñ agyâr itmez*

Leylâ Hanım G. 43/4 (Arslan, 2018, 161).

3. Sevgilinin Âşığa Tavrıları

Âşığa eziyet, cefâ ve naz etmek, ona ilgi göstermeyip vefasızlık yapmak divan şiirindeki sevgili tipinin hakim ve değişmez vasıflarındandır. Âşık ise, çektiği ıstıraplara rağmen, sevgiliye isyan etmeden bunları kabullenen, aşkın yüksek ruh ve tevekkül terbiyesine erişmiş bir âşık imajı çizer. İsyân edip sevgiliden kopmak gibi bir tavır sergilemez (Akün, 1994, 415). Divan şiirindeki sevgili tipinin fiziki unsurlarla beraber karakter özellikleri de aynıdır. Hercai olması, kendisine saf ve samimi duygularla bağlı âşığa yüz vermeyip rakibe yönelmesi, âşığa cevri etmesi, zalim olması, kan dökücü ve merhametsiz olması gibi özellikler, sevgilinin başat özelliklerindedir (Türkdoğan, 2011, 113).

Leylâ Hanım Divanı'ndaki sevgili tipi genel karakteristik olarak, âşığın eziyet eden bir tiptir. Sevgilinin başat özelliği zalim olmasıdır (Çulhaoğlu, 2009, 131).¹² Bunun yanı sıra istisnai olarak âşığa karşı pişman olan, âşığa lütüfta bulunan sevgili tipiyle de karşılaşılır.

3.1. Sevgilinin Âşığa Karşı Pişman Olması

Leylâ Hanım Divanı'nda sevgilinin âşığa pişmanlığını dile getiren ya da sezdireni aşağıdaki beyitte bu durum âşığın dilinden verilmiştir. Sevgili âşığa ettiklerinden eninde sonunda pişman olacaktır:

*İtdiğün çevre peşimân olacaksın âhir
İderim Hakk'a havâle seni billâh seni*

Leylâ Hanım G. 120/5

Dönemin bir başka kadın şairi olan Şeref Hanım'ın aşağıdaki beytinde de bu durum açık olarak görülmektedir. Beyitte sevgili, âşığa karşı pişmanlığını ya da pişman olabileceğini birinci ağızdan dile getirmemekle beraber, bu durum yukarıdaki beyitte olduğu gibi âşığın bir öngörüsü olarak sunulmuştur. Âşık, sevgilinin kendisine ettiği eziyetlerden bir gün pişman olacağını ve ağlayacağını dile getirmiştir.¹³

¹² Örnek bazı beyitler için bkz.: G. 16/5, G. 36/4, G. 79/6.

¹³ Çalışmada yer yer şairler için "âşık" kelimesi kullanılmıştır. Gelenek içerisinde şairlerin aynı zamanda âşık taklidi yapan, bu rolü üstlenen kişiler olduğu bilindiği için bu kelime tercih edilmiştir.



*Bir gün elbette olur itdiği cevre nâdim
Böyle bir 'âşıkla kıydım diyü cânân aklar*

Şeref Hanım G. 36/4 (Arslan, 2018, 231).

Beyitte çizilen sevgili tipi, divan şiiri geleneğinin idealize ettiği âşiğına her daim eziyet eden ve bundan pişmanlık duymayan sevgili tipinin tersidir. Aşkta en korkulan şey, sevgilinin eziyet ve cefadan vazgeçmesidir. Bu durum, sevgilinin âşıktan yüz çevirmesi, artık her şeyin, her ümidin bitmesi demektir (Akün, 1994, 415). Yukarıdaki beyitte bu kalıplaşmış anlayışın dışında bir söylem bulunmaktadır. 19. yüzyıldaki divan şiirindeki muhteva değişimleri dikkate alındığında bu tür ifadeler önemlidir.

Geçmiş yüzyıllardan örnek oluşturması açısından, XVI. yüzyıl şairi Fuzûlî'nin beytinde Şeref Hanım'ın beytinin aksine, biraz daha tasavvufi bağlamda, âşiğın sevgili uğruna çektiği eziyetlerin kutsallığına vurgu yapan bir anlatım vardır. Âşık, sevgilinin cefalarından asla şikâyetçi değildir:¹⁴

*Cefâ vü cev ile mu'tâdım anlarsız n'olur hâlim
Cefâsına had ü cevrine pâyân olmasın yâ Rab*

Fuzûlî G. 24/5 (Parlatır, 2014, 197).

3.2. Sevgilinin Âşığa Lütufta Bulunması

Divan şiirinde âşiğın bütün isteği sevgiliye kavuşmaktır. Ona kavuşma şansı yakalasa bile, ona kavuşacak gücü kendinde bulamaz. Divan şairi esasında kavuşmakla aşkın biteceğine inandığından, şiirde genellikle ayrılık ve hasretten söz eder (Çeltik, 2010, 143). Sevgilinin âşığa lütufta bulunması, âşiğın duygularına empati yaparak onu anlamaya çalışması, âşığa vefalı olup rakibe vefasız olması divan şiirinde çok karşılaşılan bir durum değildir. Âşiğına karşı sevgi ve şefkat duygularıyla dolu, aşk ıstırabını ve saadetini sevgiliyle birlikte yaşayan, araya hasret ve ayrılık girdiğinde âşık için göz yaşı döken, onunla birlikte olmanın sevincini paylaşan bir sevgili tipiyle divan şiirinde karşılaşılır. Bu türden bir sevgili ancak İran ve Türk edebiyatlarının müşterek aşk mesnevilerinin kadın kahramanları arasında vardır (Akün, 1994, 415).¹⁵ Gazellerdeki idealize edilmiş, çoğu zaman soyut olan sevgili tipinin aksine mesnevilerdeki tip fizyolojisi daha somuttur. Aşk mesnevilerinde sevgili, kendisi de âşık olan, acı çeken, sevdiğine kavuşmak için mücadele ederken bir yandan da kendi benliğiyle savaşıyor, vuslat arzulayan, âşiğıyla ilgilenen, konuşan, ağlayan, gülen, gerçek bir insan tasavvurudur (Türkdoğan, 2011, 115-116).

13-19. yüzyıllar arası önemli şairler yetiştirmiş divan şiiri geleneğinde, aşağıdaki beyitte verilen bir sevgili tipiyle karşılaşmak oldukça nadirdir. Örnek beyitte sevgili âşiğına vefalı bir tiptir. Bu durum, 19. yüzyıldaki sosyal değişimler ve gelişmelere paralel olarak şiirdeki muhmeta dönüşümüne ve değişimine küçük bir misal teşkil edebilir. Dönemin kadın şairlerinden Şeref Hanım'ın beytinde âşiğın dilinden, sevgilinin âşığa olan olumlu tavrı görülmektedir. Beyitteki sevgili tipi daha elle tutulur ve daha somut olup, idealize edilmiş sevgili tipinden çok uzaktır:

*Bir zamân sa'd idi necm-i tâli'im şol deñlü kim
Baña lutf agyârıma hüşm u celâl eylerdi yâr*

Şeref Hanım G. 40/6 (Arslan, 2018, 233).

Bu bağlamda, XV. yüzyılın önemli şairlerinden Necâtî Bey'e ait aşağıdaki beyitte ise, sevgili âşığa karşı oldukça lütufkârdır fakat sevgili her ne kadar âşiğına, "geyelim de beraber bir akşam geçirelim" dese de bu bir türlü gerçekleşmez. Âşık şanssız olduğu için onun bahtında gün bitip akşam olmayacaktır. Gündüz gelmeyen sevgili, akşam geleceğine söz verse bile akşam olmadığı için vuslat gerçekleşmeyecektir (Çeltik, 2010, 140):

*Gelem ahşamlayam demişdi ol mâh
Sitâremde dirîgâ akşam olmaz*

Necati Bey G. 219/5 (Tarlan, 1992, 249).

¹⁴ Divan şiiri geleneğinde Fuzûlî'nin beytiyle aynı bağlamda değerlendirilebilecek fazlaca beyit vardır.

¹⁵ Mesnevilerde çizilen sevgili imajıyla ilgili bkz.: Melike Türkdoğan Gökcan (2011). "Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 29, ss. 111-124.



Şeref Hanım'ın beytindeki sevgili tipi ve davranışıyla Necâti Bey'in beyti arasında benzerlikler vardır. Her iki beyitte de sevgilinin âşığa karşı olumlu davranışı veya söylemi görülür. Ancak Necâti Bey'in beytindeki âşık tipi, sevgilisinin davetine rağmen, ona kötü talihten dolayı ulaşamayan bir tiptir. Şeref Hanım'ın beytinde çizilen tip ise, bir zaman sevgilisiyle güzel günler geçirmiş ve ona kesinlikle kavuşmuş bir tiptir. Bu bakımdan bu iki beyit arasında sevgilinin âşığa tavrı açısından çok fark bulunmasa da âşık psikolojisi ve vuslat noktasında farklar vardır.

Yine bu hususta, 18. yüzyıl şairi Nedim'in aşağıdaki beytinde ise Necâti Bey'in beytinin aksine daha şanslı bir âşık portresiyle karşılaşılır. Beyitte her ne kadar sevgiliye hasretten de bahsediliyor olsa, âşık sevgiliye kavuşmakta ve sevgili tavır olarak âşığa naz yapmamaktadır. Âşık burada, yalnızca sevgiliyle baş başa kalamamaktan ve çevredeki bakışların rahatsız ediciliğinden şikâyet etmektedir (Çeltik, 2010, 140):

*Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile
Üstüme göz dikdi nergisler niğebân oldu hep*

Nedim G.9/4 (Macit 1997, 277)

Şeref Hanım, Nedim ve Necâti Bey'in yukarıdaki beyitlerinde çizilen sevgili tipinin özellikleri birbirine yakındır. Hepsinde de sevgili âşığa bir şans vermekte, vuslat için fırsat yaratmaktadır. Âşık tipi olarak ise, Necâti Bey'in beytinde talihsizliğinden dolayı vuslata erişemeyen, Nedim'in beytinde vuslata erişmiş ancak huzursuz olan, Şeref Hanım'ın beytinde ise vuslata erişmiş ve o günleri özleyen, tekrar etmesini isteyen bir tip çizilmiştir. Bu bakımdan Şeref Hanım'ın beytinde çizilen âşık tipi özellik ve sevgiliye tavır olarak divan şiiri geleneği içerisinde, klişe kalıpların dışına çıkmasıyla orijinal kabul edilebilir.

Bazı şairler geleneğe uyararak hasretten söz etmelerine rağmen, yüzyıllar geçtikçe hasretin yerini vuslat alacaktır (Çeltik, 2010, 143). Bu bakımdan yukarıdaki beyitlerde bu durumun tedrici ilerlemesi somut olarak görülmektedir.

Leylâ Hanım'ın bir şarkısından alınan aşağıdaki bentte de âşık, sevgilinin la'l dudaklarıyla bir zaman kendisini teskin ettiğini, feryadını dinlediğini, can u gönülden dudağının şarabını sunduğunu anlatır. Sevgilinin âşığa olan lütüfkârlığının göstergesi olarak önemlidir:

*Nicoldı bendeñi la'liñle hâmûş itdiğñ demler
Gice tâ subha dek feryâdını gûş itdiğñ demler
Sunup gâhice sahbâ-yı lebiñ 'uşşâka bî-teklîf
Gelür mi hâtıra her lahza mey nûş itdiğñ demler*

Leylâ Hanım Şar. 6/1 (Arslan, 2018, 218).

Şarkının devam eden diğer bentlerinde, âşığın sevgiliye karşı rakibe yüz vermesinden dolayı sitemi görülür. Bu durum aslında, âşık ile maşuk arasındaki vuslatın sonsuza kadar sürmediğini, maşuğun eninde sonunda vefasızlığını ortaya koyduğunu gösterir.¹⁶

4. Sevgilinin Rakibe Tavırları

4.1. Sevgilin Âşığa Vefasız Rakibe Vefalı Olması

Âşık, aşk acısıyla değişik ruh halleri yaşar. Maşuk, kendisini seveni devamlı hasret ve ayrılık duygusu içinde tutmaktan, ümitle ümitsizlik arasında sürüklenmekten başka bir tutum bilmez. Sevgili, yani maşuk âşığa ıstırap terbiyesi verme rolünü üstlenir (Akün, 1994, 415-416).¹⁷ Bu bakımdan sevgili genel olarak âşığa karşı vefasızdır.¹⁸

Sevgili, âşığa kayıtsız, rakibe ise vefalıdır. Âşıklarına kavuşma ümidi vermez¹⁹. Aşağıdaki beyitte sevgilinin bu yönü anlatılmıştır:²⁰

¹⁶ Sevgilinin âşığa kısa bir zaman vuslatı bahşetmesi, ardından ağıyâra ve rakiplere vefa gösterip âşığı ortada koymasına dair diğer bir örnek için bkz.: Şar. 11/2.

¹⁷ Şeref Hanım G. 15/6.

¹⁸ Yalnızca divan şiiri geleneğinde değil, aynı kültür ortamında birbiriyle etkileşim hâlinde olan, ortak mazmunların ve benzetmelerin kullanıldığı âşık tarzı Türk şiir geleneğinde de sevgili genellikle vefasız ve âşığa karşı olumsuz tavırları olan bir tiptir. Örnek bir çalışma için bkz.: Cafer Özdemir ve Ömer Saraç (2015). "Âşık Tarzı Türk Şiir Geleneğinde Sevgili Tipi". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, ss. 114-123.

¹⁹ Şeref Hanım Divanı'ndaki 30. gazel "ağyâr" rediflidir. Bu gazel sevgilinin âşığa tavrını göstermesi açısından önemlidir.

²⁰ Sevgilinin rakibe vefalı, âşığa ise vefasız davrandığı diğer örnek beyitler için bkz.: Şeref Hanım G.30/4, G. 64/4, G. 161/1, G. 167/3, G. 192/4, Şar. 8/3, Şar. 37/1, Leylâ Hanım G. 16/3. Ayrıca Şeref Hanım Divanı'ndaki 18. muhammesin her bendinde sevgilinin âşığa



'Atâ-yı vasl ile 'uşşâka icrâ-yı sehâlık yap
Nolur bir kerre de agyârâ cânâ bî-vefâlık yap

Şeref Hanım G.15/1 (Arslan, 2018, 217).

Bir başka örnekte ise, sevgilinin âşığa olan tavrının katılığı, âşık için kullanılan, "kâfir" nitelemesinden anlaşılmaktadır. Gelenekte genellikle "kâfir" âşığın sevgili için kullandığı bir benzetme veya sıfat iken, aşağıdaki örnekte bunun tam tersi olarak kullanılmıştır:²¹

Baňa kâfir didiñ gerçi efendim
Saňa ben diyeyim şimdi müsilmân
Yarın vardukda dergâh-ı Hudâ'ya
İkimiz de çıkaruz belki yalan

Şeref Hanım Kıt. 90 (Arslan, 2018, 421).

5. Rakibin Âşığa Tavırları

Klasik Türk şiirinde rakiple ilgili birçok tasavvur oluşmuştur. Rakip genel olarak olumsuz kavramlara benzetilir. Köpek (it, segân), eşek (har), karga (zag, kelag), baykuş (büm), şeytan (dîv) bunlardan bazılarıdır. Rakip, yüzü kara, kötü görünümlü, kötü bakışlı gibi sıfatlarla anılır. Bunların yanında verimsiz toprak, çok sert taş, siyah taş, çer-çöp gibi unsurlara teşbih edilir (Sefercioğlu, 2001, 340-344).²² Rakip, âşığın sevgiliyle vuslatına engel oluşturduğu için genellikle olumsuz anlatılmıştır.

Divan şiiri geleneğine paralel olarak rakip tipi Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında da olumsuz özelliklerle ve çağrışımlarla geçer. Zaman zaman rakibe sitem eden, ona ağır sözlerle yüklenen, zaman zaman rakibe yüz verdiği için sevgiliye serzenişte bulunan, zaman zaman da sevgilinin vuslatına nail olmak için rakiple mücadele eden bir âşık profiliyle karşılaşılır. Bu noktada rakibin özellikleri ise şu şekildedir: Uğursuz olması (Leylâ Hanım G.3/5), âşığın hatırını kırması (Leylâ Hanım G.4/4), âşığın kıskanması, gaddar olması (Leylâ Hanım G. 74/4), kâfir olması (Şeref Hanım G. 32/2), zalim olması (Şeref Hanım G. 78/3) vb.

Şeref Hanım Divanı'ndaki 30. gazel "agyâr" rediflidir. Leylâ Hanım Divanı'ndaki 14. gazel ise "rakib" rediflidir. Her iki gazelde de rakibin sevgiliye ve âşığa olan tavırları üzerinden rakibe bir eleştiri ve bu bağlamda da sevgiliye zaman zaman sitem vardır.

Aşağıdaki ilk beyitte âşığın gönlünü inciten bir rakip tavrı vardır. Âşık bu durumu sabırla karşılayarak, bunun rakiplerin tabii bir özelliği olduğunu söyler. İkinci beyitte ise kâfire benzeyen rakibin âşık ve sevgili gizlice buluşmuşken fitne ve fesat çıkardığından bahsedilmiştir:

Her 'âşıkı rencîde-i hâtır ider elbet
Sabr eyle Şeref sen de budur 'âdet-i agyâr

Şeref Hanım G. 30/5 (Arslan, 2018, 228).

Kenâr-ı cûyda dildâr ile hem-meclis olmuşduk
Görüüp mahfice ol dem eyledi kâfir rakib ifsâd

Leylâ Hanım G. 23/2 (Arslan, 2018, 148).

Divan şiirinde âşık tipinin karşısında yer alan rakibe yakıştırılan sıfatlardan biri de kâfirdir. Rakip, aşkı inkar ettiği için kâfirdir (Demir, 2013, 435). Aşağıdaki örnek beyitte âşık, bir taraftan kâfir rakibin, bir taraftan da sevgilinin ayrılık (belasının) hücumuna uğradığından söz eder:²³

kayıtsızlığı ve rakibe vefalı olması işlenmiştir. Sevgilinin bu özelliği, divan şiiri geleneğinde yaygın olan ve birçok şairce tekrarlanan klişe özelliklerdendir. Bu bakımdan bununla ilgili her divanda fazla sayıda örnek bulmak mümkündür.

²¹ Bahsi geçen kıta ilgili Mehmet Arslan, bu kıtanın Nef'î'nin Şeyhülislâm Yahyâ'ya cevaben yazdığı kıtadan esinlenme yoluyla yazıldığını ya da tevafuk olduğunu söylemektedir. Bkz.: Mehmet Arslan (2018). *Şeref Hanım Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

²² Halk şiirinde ve âşık tarzı şiir geleneğinde de rakiple ilgili kullanılan fazla sayıda sıfat vardır. Örnek bir çalışma için bkz.: Çetin, Vahap (2009). *Türk Saz Şiirinde Âşık-Sevgili-Rakip*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

²³ "Kâfir" sıfatı divan şiiri geleneğinde genellikle sevgili için kullanılır. Nitekim Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında da çoğunlukla bu bağlamda geçmektedir. Örnekler için bkz.: Şeref Hanım G. 94/1, G. 100/3, G. 247/4, Leylâ Hanım G. 7/2, G. 13/5, G. 27/5, G. 43/2, G. 63/2, G. 108/4 vb. Rakibin kâfir olarak nitelendirildiği diğer örnekler için ise bkz.: Leylâ Hanım G. 14/5, G. 52/3, G. 55/5, G. 85/3 vb.). Leylâ Hanım Divanı'nda sayıca rakip daha çok kâfire benzetilmiştir.



*Bir taraftan üstüme eyler gulû kâfir rakîb
Bir taraftan da hüçûm-ı kesret-i hicrân-ı yâr*

Şeref Hanım G. 32/2 (Arslan, 2018, 228).

Genel olarak bakıldığında Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında rakip aşığı karşı, kıskanç, gönül kırıcı, fitneci bir tavır ve karakter özelliği sergiler.

6. Diğer Hususlar

Bütün bunların dışında nadir olarak görüle de divan şiirinde âşığın kendisine rakip olması durumu da söz konusudur.²⁴ Örnek olarak alınan Şeref Hanım'a ait aşağıdaki beyitte bu durum görülmektedir. Sevgiliye kavuşma esnasında sevgilinin güzel yüzünü gözünden sakındığını dile getiren âşık, bazen de kendi kendine ağyâr/rakip olduğunu söyler. Âşık sevgiliyi rakipten kıskanması gerekirken kendi gözünden de sakınmış, böyle yaparak kendine de rakip olmuştur (Nazik, 2016, 248):

*Dem-i vuslatda gözümünden sakınup ruhsârın
Gâh olur kendime kendim dahi ağyâr olurum*

Şeref Hanım G.127/7 (Arslan 2011, 379)

SONUÇ

Leylâ Hanım ve Şeref Hanım divanlarında incelenen âşık, sevgili ve rakip tipinin birbirlerine olan davranışları, yaklaşımları ve haletiruhiyyeleri hakkında bazı tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Divan şiirindeki klişe âşık, sevgili ve rakip tipi önceki yüzyıllarda ve divan şiiri geleneğinde olduğu şekliyle Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın şiirlerinde de görülmüştür. Sevgili genel mahiyetiyle bu şairlerin şiirlerinde de, âşığa vefasız, zulm edici, âşıktan vuslatını esirgeyen, rakibe vefalı âşığa vefasız bir tip olarak verilmiştir. Aynı şekilde âşık ve sevgili tipi de gelenekteki alışılmış özellikleriyle anlatılır. Bunların dışında divan şiiri geleneğindeki klasik tiplerin dışında özellik ve sıfatlara sahip tipler de vardır.

Âşığın sevgiliye tavırları noktasında, âşığın sevgiliye sitem ve zaman zaman da beddualarını içeren örneklerle daha fazla karşılaşmıştır. Gelenek içerisindeki klişe söylemler ve tipik özellikler dikkate alındığında bu tür örneklerle fazlaca karşılaşılması olağan bir durumdur. Buna karşın sevgiliden ümit kesen, onun vuslatını arzu etmeyen âşık portresiyle nispeten daha az karşılaşmıştır. Bu tür örneklerde bile esasında âşığın bu söylemler üzerinde sevgiliye sitemi vardır. Âşığın rakibe tavrı noktasında, rakiple mücadele eden, rakipten uzak duran, zaman zaman da rakibe sevgilinin aşkı için tahammül eden bir âşık portresiyle karşılaşılır. Buradaki sabır ve tahammül tasavvufi bağlamda sevgiliye vuslat noktasında gösterilen bir sabır olmayıp daha çok beşeridir. Rakip, divan şiiri geleneğindeki klişe özellikleriyle verilmiş olmakla birlikte birkaç örnekte sevgili için kullanılan "kâfir" sıfatı rakibe yakıştırılmıştır.

Bütün bunların dışında Şeref Hanım'ın bir beytinde âşığın kendisine rakip olması durumu vardır. Yapılan taramada orijinal bir örnek olarak bu beyit önemlidir. Ortaya konulan bu çeşitlilik âşığın değişik ruh hallerinde olduğunu sevgili ve rakibe karşı divan şiiri geleneğindeki klişe tavırla birlikte zaman zaman farklı tavırlar da ortaya koyduğunu göstermektedir. Birbiri arasında tezat oluşturan bu tavırlar, değişen ruh hâliyle ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğulları, Gülcan (2014). Leylâ Hanım'ın Hayatı ve Divanı'nda Sevgiliye Yapılan Umumi Hitaplar. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 2, s. 146-164.
- Akün, Ömer Faruk (1994). Divan Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. 27, ss.389-427). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2018). *Leylâ Hanım Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Babacan, İsmail (2010). Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Vâsûht Tarzı Aşkın İzleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S. 28, s. 57-68.
- Batıslam, H.Dilek (2013). Divan Şiirinde Rakip ve Leylâ Hanım'ın Rakip Gazeli. *Turkish Studies*. Volume 8/13. ss.21-35.
- Çeltik, Halil (2010). Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/3, 135-145.
- Çetin, Vahap (2009). *Türk Saz Şiirinde Âşık-Sevgili-Rakip*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

²⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Sıtkı Nazik (2016). "Klasik Türk Şiirinde Âşığın Aynı Zamanda Kendine Rakip Olması". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. sayı 17, ss. 243-266.



- Çulhaoğlu, F. Gülşen (2009). *Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leylâ Hanım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara
- Gönel, Hüseyin (2010). "Divan Şiirinde Sevgiliye Dair". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/3, s. 208-222.
- Horata, Osman (2009). *Has Bahçede Hazan Vakti (XVIII. Yüzyıl)*. *Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kardaş, Sedat (2019). "Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler". *Turkish Studies Language and Literature*. Volume 14, Issue 3, s. 1253-1281.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa İsen (1992). "XIX.Yüzyıl Divan Edebiyatı". *Türk Dünyası El Kitabı*. 2. baskı, 208-223.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Macit, Muhsin (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, Mine (1995). *Mesihî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Morkoç, Yasemin Ertek (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış*. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 9, S. 2, s. 223-235.
- Nazik, Sıtkı (2016). *Klasik Türk Şiirinde Âşığın Aynı Zamanda Kendine Rakip Olması*. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 17, s. 243-266.
- Özdemir, Cafer ve Ömer Saraç (2015). *Âşık Tarzı Türk Şiir Geleneğinde Sevgili Tipi*. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 114-123.
- Parlatır, İsmail (2014). *Fuzulî Türkçe Divanı*. 2.baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şen, Yasemin (2014). *Divan Şiirinde Rekabet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Şentürk, A. Atillâ (1995). "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler I (Rakib)". *Osmanlı Araştırmaları XV*, 1-91.
- Türkdoğan Gökcan, Melike (2011). *Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma*. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 29, s. 111-124.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tezcan, Nuran (2018). *Kadın şair olunca: Leylâ Hanım'ın Divan şiirindeki Yeri ve Rolü*. *Nigâr Hanım'dan Günümüze Türk Edebiyatında Şair Kadınlar Uluslararası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. s. 403-421.
- Turunçel, Gülperi (2007). *Şeref Hanım Divanı'nın Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Ünver, İsmail (2003). *Leylâ Hanım*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. 27, ss. 157-158). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım Ali, (2009), "Mesihî Divanı'nda Rakibe Yönelik Sövgü ve Beddua", *Lânet Kitabı*, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, s. 375-388.
- Yıldız Ayşe, (2006), "Rakib" mad., *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 5, Ankara, s. 122-124.